

DRAGEN

HUMANISTISK ORIENTERT TIDSSKRIFT

Utgitt av Hovedfagsstudenter og Dr.art. kandidater ved
den allmennvitenskapelige høyskolen, Universitetet i Trondheim.

1

ÅRGANG 5

NUMMER

JANUAR 1992

N.kr. 40,-

INNHOLD:

NUMMER-1'92

LEDER

Torbjørn Korsvold5

ARTIKLER

THESIS PROPOSAL AND STUDY PLAN FOR A CAND. PHILOL. DEGREE...

Adams B. Bodomo7

VEGEN FRAM MOT SPRÅKFREDSNEMNDA

Oddmund Hoel17

REALITY AND REFERENCE

Lars G. Johnsen29

HANDELS-OG HÅNDVERKS-LIBERALISERINGENE...

Pål Thonstad Sandvik57

TEKNOLOGIVURDERING I EIN HISTORISK TRADISJON...

Øyvind Thomassen71

DEBATT/KOMMENTAR

INNLEDING114

NORSKEFAGET OG VÅR NASJONALE SJØLFORSTÅING

Jan Terje Faarlund115

EIN HOVUDEFAGSSTUDENT SINE TANKAR OM NORDISKSTUDIET

Laila Saksbaug119

BOKOMTALER

JØRGEN HAUGAN: 400-ÅRSNATTEN-NORSK SELVFORSTÅELSE VED EN KORSVEI

Hans Petter Bakketeig121

(se også innlegg under DEBATT/KOMMENTAR)

VEGEN FRAM MOT SPRÅKFREDSNEMNDA

NOKO OM DEN MÅLPOLITISKE KURSENDRINGA
TIL ARBEIDARPARTIET 1945 - 1964.¹

Av Oddmund Hoel

1. INNLEIING

23. mars 1991 var det 25 år sidan Vogt-komiteén eller Språkfredsneimnda² la fram tilrådinga si. Nemnda kom til å verta det endelege steget bort frå den statlege samnorskpolitikken. Ho kom etter mest 20 år med skarp målstrid.

Det er ikkje skrive så mykje om etterkrigstida i språkhistoria, og noka fullstendig utgreiing om vegen fram mot det offisielle brotet med samnorskpolitikken er ikkje skrive. Summe sider av denne bolken i språkhistoria er fest til papiret, men mange sider har ikkje vore framme. Denne artikkelen freistar ikkje gje noka fullstendig framstilling, men han skal ta opp nokre av dei sidene som til no har kome litt i bakgrunnen.

Emnet for artikkelen er den målpolitiske kursendringa i Arbeidarpartiet midt på 60-talet då partiet gjekk bort frå samnorskpolitikken og slo inn på ein målpolitisk 'trø-vatnet'-politikk'. Eg vil serleg sjå på tilhøvet mellom Arbeidarpartiet og riksmålsrørsla. Denne bolken er i målsoga kalla 'riksmålsreaksjonen'³, og det er naudsynt å nytta ein del plass på denne rørsla som utan tvil var den sterkaste målpolitiske krafta i desse åra.

Artikkelen er i stor grad bygd på framstillinga til ein av dei sentrale aktørane, Trygve Bull, og må lesast med dette for auga.

2. ARBEIDARPARTIET OG MÅLSTRIDEN

2.1 1930-TALET: PARTIET MÅ TA STANDPUNKT

Då Arbeidarpartiet tok over den leiande stillinga i norsk politikk etter Venstre på 30-talet, måtte partiet velja ein målpolitisk kurs. I 1929 sette sentralstyret ned ei nemnd som skulle greia ut kva syn partiet skulle ha til mål- og kulturspørsmål⁴. Formannen i nemnda var den leiande målpolitikaren i Arbeidarpartiet heile mellomkrigstida, Halvdan Koht. Han la fram tilrådinga frå nemnda på landsmøtet i 1930 og konkluderte med at partiet måtte gå bort frå nøytralitetslina i målspørsmålet. Fråsegna slo fast at partiet skulle "stri for ekte folkemål" og vona at framtida "kann føre dei i hop i einskap"⁵.

I 1936 vart samnorskpolitikken offisielt (men vagt) slegen fast med orda "breiare plass for folkemålet" i partiprogrammet. AUF tok steget fullt ut i 1937 og vedtok

i kulturprogrammet: "Det arbeides for en utvikling av et samnorsk sprog på folkemålets grunn"⁶.

Samnorskpolitikken hadde ei prinsipiell grunngeving som høvde godt for eit sosialdemokratisk parti. Han hadde ein sosial brodd mot overklassa og riksmålet. Samstundes markerte han fråstand til den nasjonale ideologien som rådde i målrørsla i ei tid arbeidarrørsla var klårt anti-nasjonal. Strategien som samnorskpolitikken streka opp, høvde òg for partiet: Framfor å hiva ut eitt mål (dansen) og å setja eit anna i staden (norsken), skulle målstriden løysast gjennom samarbeid. Den "naturlege" utviklinga skulle på lang sikt føra dei to skriftmåla saman og samla landet kring samnorsken. Politikken hadde appell til det folkelege og jordnære medan han på same tid hadde eit endeleg mål som låg langt inn i framtida og var sers lite konkret.

Likevel hadde nok dei færreste i partiet teke eit medvite målpolitisk standpunkt. Ut frå eit skjema-materialistisk samfunnssyn var både kultur og mål viktig, det var løn, eigedomsrett og produksjonstilhøve som kravde medvit og politisk deltaking. I tillegg fanst det både målfolk og riksmålsfolk i partiet. Då partiet måtte ta standpunkt vart det difor om å gjera å sleppa kløyving, og samnorskpolitikken var såpass lite konkret at det var mogleg å samla partiet om han.

I 1938 vart den nye rettskrivinga vedteke. Rettskrivinga drog i same lei som ho frå 1917. Rettskrivinga gjekk langt i samnorsk lei og var ein siger for Arbeidarpartiet og Halvdan Koht. Mange av dei formene som hadde kome inn i 1917-rettskrivinga vart no obligatoriske. Vedtaket valda fyrst store protestar frå den fløyen av målrørsla som ikkje stod bak samnorskpolitikken. Med kraftig press frå midten av 30-talet og fram til 1938 hindra målrørsla med professor Gustav Indrebø i spissen at m.a. i-formene (soli, brui) vart forbodne⁷.

2.2 RIKSMÅLSRØRSLA GÅR TIL MOT-ÅTAK

Medan målrørsla streid mot den nye rettskrivinga gjennom heile prosessen, let dei sterkaste reaksjonane frå riksmålskald venta på seg til verknadene av den nye rettskrivinga vart synlege. Det vidgjetne Oslo-vedtaket frå 2. mars 1939 vart eit førebels klimaks for samnorskpolitikken, og dette vedtaket var nok den handhevinga av samnorskpolitikken som fekk mest å seia for motstandenbylgja som seinare reiste seg. Eit samnorskshuga skulestyre i Oslo avgjorde at skulen skulle nytta dei formene "som ligger nærmest barnets talemål og er ens for bokmål og nynorsk" i undervisninga. Skulane skulle òg velja lærebøker og andre prenta hjelpemiddel "som - så langt råd er - har fellesformer"⁸.

Den fyrste stormen kom i Bergen 3. desember 1939 frå Arnulf Øverland⁹. Øverland reiste rundt i landet på ein føredragsturne og heldt det vidgjetne føredraget "Er vort sprog avskaffet?". I mars 1940. 9. april skulle Riksmålsforbundet halda masse møte i Oslo, men dette møtet vart avlyst av forståelege grunnar.

Målstriden vart mellombels lagt på is under krigen, men etter ei intern landssvi-

koppgjerd i Riksmålsforbundet sumaren 1945 stod forbundet atter budd til strid.

På få år bygde Riksmålsforbundet seg opp frå inkje til ei masse-rørslø. I spissen hadde dei personlegdomar som André Bjerke, Arnulf Øverland og Sigurd Hoel, og forbundet gjekk til åtak på samnorsken og målrørsla på brei front.

I Oslo-området og i dei største byane greidde Riksmålsforbundet å mobilisera store folkemengder i protest mot samnorskrettskrivinga. Serleg var det lærebøkene i skulen som vekte reaksjonar. Norsk-danske klassikarar som Ibsen og Bjørson var omsette til 1938-bokmål, og ungane lærte å skriva etter den nye rettskrivinga. Riksmålsforbundet dreiv massemobiliseringa og den enklaste og mest vulgære propagandaen gjennom nærskylde organisasjonar som 'Norsk Lytterforening', 'Foreldrebevegelsen mot samnorsk' og 'Foreldrebevegelsen i sprogsaken'.

Utetter i distrikta stod kampen mot nynorsken i sentrum. Framgangen for nynorsk mål i folkeskulen hadde vore stor sidan dei fyrste skulekrinsane tok i bruk landsmålet i 1890. Toppen vart nådd i 1944 då 34.1 % av elevane hadde nynorsk som hovudmål. Med eit godt planlagt og gjennomført arbeid fekk riksmålsrørsla redusert nynorskdelen i skulen til 21.5 % i 1962¹⁰.

Staten heldt fram å konsolidera samnorskpolitikken i åra etter krigen. Likevel tok strategane i Arbeidarpartiet til å lika seg mindre og mindre etter kvart som motstanden mot politikken og oppslutnaden om Riksmålsforbundet auka. Samnorskpolitikken som skulle samla partiet og folket og få målstriden ut or verda, hadde ført til det motsette: Frontane var hardare og klimaet kaldare enn nokon gong før, og Arbeidarpartiet stod midt oppe i målstriden.

2.3 ARBEIDARPARTIET BYRJAR RETRETEN

Alt i 1950 vart dei fyrste opptaka gjorde frå sentralt hald i partiet for å leggja om målpolitikken. Ein januarkveld i 1950 kom nokre av dei leiande politikarane i partiet saman i eit høgst uoffisielt møte på hybelen til statsråd Lars Moen. Initiativtakaren til møtet var statsministeren sjølv, Einar Gerhardsen. Her møtte både Halvdan Koht, Kåre Fostervoll, Bernhof Ribsskog, Gustav Natvig-Pedersen, Karsten Heli, Olav Larssen, Olaf Solumsmoen, Helge Sivertsen, Trygve Bull og Hans Vogt. Møtet vedtok etter ikkje lite tautrekkjing å få gjort om 'Oslo-vedtaket' frå 1939 og innleia ein open retrett. For det andre skulle planane om ei offentleg språknemnd skundast på, og for det tredje skulle Trygve Bull få "overlatt initiativ, ansvar og ledelse i det vanskelige spørsmål"¹¹.

Andre del av vedtaket vart sett ut i livet 3. april 1952 då Norsk Språknemnd vart skipa etter mykje bråk¹². Fyrste delen av vedtaket måtte venta noko lenger - til 28. juni 1954. Då gjekk Oslo skolestyre atende på vedtaket frå 1939. Påskotet til denne retretten var eit rettsforlik mellom 'Foreldrebevegelsen i sprogsaken' og Kyrkje- og undervisningsdepartementet¹³. Og Trygve Bull heldt fram i rolla som brubyggjar og stille diplomat.

2.4 UOFFISIELL KONTAKT MELLOM ARBEIDARPARTIET OG RIKSMÅLSFORBUNDET

Allereie i 1966 skreiv Einar Haugen i *Riksspråk og folkemål* at ein “med en viss sikkerhet” (s.228) kunne seia at det hadde vore kontakt mellom Riksmålsforbundet og Arbeidarpartiet i dei harde stridsåra før Språkfredsneemnda vart sett ned. Kjelda til Haugen er truleg eit brev han fekk av Trygve Bull i februar 1964, berre tre veker etter at nemnda vart sett ned¹⁴.

Den fyrste kontakten kom i stand i 28. juni 1955¹⁵. Trygve Bull hadde då eit møte med forfattaren Carl Keilhau som på den tida sat i Centralstyret i Riksmålsforbundet. Både Bull og Keilhau sa seg viljuge til å tøya seg langt, men Keilhau melde kort tid etter at det ikkje var von om å få sine “meningsfeller med på noe som smakte av en virkelig avspenning”¹⁶. Riksmålsrørsla var på denne tida inne i sin mest aktive periode. Formannen Arnulf Øverland reiste landet rundt i 1954-55, og dei vann viktige singlar i stridar med skulestyre, departement og forlag.

Det skulle no gå sju år før det var ny kontakt mellom Bull og Riksmålsforbundet. I våren 1962 møtte Bull Ebba Haslund på Stortinget der ho sat som vararepresentant for John Lyng. Sidan Haslund “i alt vesentlig delte riksmålsbevegelsens saklige standpunkter”, men var “fullstendig fri for lederens hatefulle utilnærmedighet”, såg Bull på henne som ein diplomatisk innfallspor til Riksmålsforbundet.

Fyrste samkoma var 24. august 1962 heime hjå Ebba Haslund. I tillegg til Haslund og Bull, var Andre Bjerke (viseformann) og J.B. Hjort (formann) frå Riksmålsforbundet der. Bull var overraska over at det var mogleg å få Hjort i tale, han som både hadde ei nazistisk fortid og ei tysk adelsdame til mor. Men Hjorts “aristokratiske dyder” berga han (!)¹⁷.

Våren 1963 vart dei politiske partia bedne inn til landsmøtet i Riksmålsforbundet 25.-26. mai på Hanke (eller ‘Hankø’ som øya heiter på riksmål). Svenn Stray (H), Ole Rømer Sandberg (Sp) og Trygve Bull (Ap) møtte. Denne invitasjonen var truleg eit resultat av kontakten mellom Bull, Bjerke, Hjort og Haslund året før¹⁸. Den konkrete saka dei var bedne inn til, var eit privat lovframlegg om skriftleg opplæringsmål i folkeskulen, men Bull let seg ikkje hefta av dei snevre råmene, og han “benyttet sitt første møte med en riksmålsforening til å utrede hele sitt syn på sprogsaken”¹⁹. Av Landsmøtereferatet (s.9) går det fram at “den efterfølgende debatt sprengte snart de rammer som var forutsatt”. Innleiaren frå Riksmålsforbundet, Aksel Lydersen, avslutta med von om at ein kunne møtast til “nye samtaler” - semje eller ikkje.

Dei fyrste signala om offisiell kontakt kom 6. november, omlag ei veke etter Smebye-dommen i Oslo Byrett²⁰. Då hadde Morgenbladet “...sondert stemningen i de forskjellige sprogleire” og hadde kome til at departementet ikkje ville anka byrettsdomen. Vidare hevda Morgenbladet at “...samtaler vil finne sted mellom

Språkfredsnemnda som nederlag, var synet annleis mellom dei leiande språkpolitikarane i partiet, Trygve Bull, Helge Sivertsen og Hans Vøgt. Den målpolitiske argumentasjonen bak tilnærminga til riksmålsrørsla var at denne nye politikken skulle "skape en avspenning som igjen øker godviljen for nynorsken og dialektene, og derved øker mulighetene for at riksmålets skribenter frivillig øser av den rikdom som her foreligger"²⁶.

Motiva til hovudpersonane er noko av det vanskelegaste og mest uvisse i soge-skrivinga. Men me kjem ikkje unna problemet dersom me stiller spørsmålet om Språkfredsnemnda stod for eit prinsipielt eller strategisk lineskifte i målpolitikken til Arbeidarpartiet. Ein av dei viktigaste aktøren, Trygve Bull, har heilt til i dag halde fast på at tanken hans bak snuoperasjonen var å få målstridsmennene opp or skyttargravene slik at det på nytt vart klima for å ta opp folkemålsformer i bokmålet. Dette kan ikkje kallast ei gravleggjing av samnorskpolitikken, men ein ny strategi i arbeidet mot eit samnorsk mål.

3.2 PARTITAKTISKE OMSYN

Me kjem likevel ikkje utanom dei partitaktiske omsyna. Det kjem tydeleg fram at dei leiande målpolitikarane òg tok sterke omsyn til desse. Trygve Bull (1980:206) skriv:

"Jeg hadde vært oppriktig bekymret for en politikk som i sine intensjoner vel var god (...) rett og slett kunne bety en fare for arbeiderbevegelsens hardt tilkjempede hegemoni i norsk samfunnsliv fordi den var blitt så klosset håndtert."

Når samnorskpolitikken kom i dårleg ljøs og miste oppslutning, ville dette i sin tur gå utover populariteten til partiet.

Riksmålsforbundet var merksam på dette og nytta det medvite:

*"Ole Jacob Hoff [pressemann frå Oslo Riksmålsforening, OLH] var facinert av Hjorts tanke om å presse vippekandidatene ved stortingsvalget; det lot seg sikkert gjøre. Det finnes et element av terror også i demokratiisk politikk, minnet taleren om, - nemlig den redsel enhver politiker føler for ikke å få stemmer nok."*²⁷

"Terroren" var iallfall så effektiv at Arbeidarpartiet strauk ein samnorskparagraf frå partiprogrammet i 1960²⁸.

Arbeidarpartiet hadde òg ein veksande indre riksmålsopposisjon å ta omsyn til. På landsmøtet i 1951 hadde 24 røysta mot framlegget om å skipa Norsk Språknemnd medan 95 røysta for. Ti år seinare, før stortingsvalet i 1961, vart Arbeidernes Riksmålsforening skipa i Vestfold. Laget skulle syta for at riksmålsfolk vart nominerte på Arbeidarparti-listene, og i fylgje formannen, Erling Granholt, vann riksmålsfolket ein kampvotering på nominasjonsmøtet på målpolitisk grunnlag²⁹.

Opptaket til å skipa Språkfredsnemnda i desember 1963 var nok i stor grad par-

